

УДК 589.96

**РЕСЕЙ ҮШІН ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫНА
КОННЕКТ ТАЛДАУ**

Багитжанова Жанар Багитжанкызы

zhaaanb@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультетінің студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Джумадилова Г.М.

Қазіргі жағдайда бірнеше факторлар Жерорта теңізінің стратегиялық маңыздылығын анықтайды. Осы аумаққа қызығушылық тудыратын факторларға келесілерді жатқызуға болады:

➤ Ол Таяу Шығыс, Солтүстік Африка, Қара теңіз-Азов бассейні сияқты әлемдік экономика мен саясат үшін маңызды аудандарға ықпал етуге болатын ыңғайлы плацдарм болып қала береді, ал Жерорта теңізі елдерінің географиялық және осыған байланысты геосаяси жағдайы оларды еуропалық континент қауіпсіздігінің бүкіл жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі етеді.

➤ Жерорта теңізі арқылы Батысты Шығыспен және оның мұнай құятын Парсы шығанағымен байланыстыратын магистральды сауда жолдары өтеді.

➤ Негізгі энергетикалық дәліз ретінде Жерорта теңізінің маңызы. Мысалы, Жерорта теңізін Қызылмен қосатын Суэц каналы арқылы мұнайдың әлемдік жеткізілімінің 5% - ға жуығы және табиғи газдың 15% - ы тасымалданады; Қара және Жерорта теңіздері арасындағы жалғыз байланыс құралы болып табылатын Қара теңіз, немесе түрік бұғаздары (Босфор және Дарданеллалар) әлемдік мұнай саудасының 6% - ы құрайды. Әсіресе Еуропа үшін Жерорта теңізінің энергетикалық әлеуеті маңызды. Еуропалық елдерге Солтүстік Африка және Таяу Шығыс мұнай-газ кен орындарынан жеткізілетін шикізат Еуроодақпен Шығыстан мұнай мен газды жеткізуге балама ретінде (артықшылығы бойынша Ресейден) және энергетикалық шикізаттың ресейлік экспортына қарсы тұру түрі ретінде қарастырылады.

Енді Ресей үшін Жерорта теңізінің маңыздылығын қарастырып, талдау жасасақ.

Ресейдің позициясы

Тарихи дискурс:

Ресей империясында мемлекеттің мүдделері сыртқы саясаттың Балқан векторын жүзеге асырумен - Ресейдің құрлықта (Балқандарда) және теңіздерде (қара, Жерорта теңізінде) Ресеймен бірге түрік-османдармен соғыстарға қатысып, оның қолдауымен османдық ықпалдан босатылуға қол жеткізген өзінің православиелік діндестерімен (славяндармен, гректермен) өзара әрекеттесуімен байланысты болды. II Екатерина патшайымымен 1769 жылы Жерорта теңізіне бірінші ресейлік экспедициясы ұйымдастырылған болатын, содан кейін 1774 жылға дейін осы аймаққа Ресей әскери-теңіз флотының тағы төрт эскадрасы келді. Ресей тарихшылары атап өткендей, "Екатерина дәуіріндегі Ресейдің оңтүстік сыртқы саясаты Қырымды жаулап алу және оңтүстік орыс шабындықтарының жерлеріне татарлардың шабуылдарын болдырмау, Қара теңіз арқылы "Еуропаға терезелер", Азов-Қара теңіз бассейнінде еркін кеме қатынасын ашу мақсаттарымен қалыптасты. Ал Қара теңіздегі жүзу Ресей билеушілерінің алдына Жерорта теңізіне шығу, саяси, экономикалық және мәдени Жерорта кеңістігін игеру мәселесін қойды".

Бұл мақсаттардың КСРО, одан кейін XX және XXI ғасырлардағы жаңа Ресей алдында туындаған жаңа тарихи жағдайлардағы міндеттермен келісілгені таңқаларлық.

КСРО-ның өз тарихының әртүрлі кезеңдерінде социалистік бағыттылық тұжырымдамасын бөліскен бірқатар Жерорта теңізі және Таяу Шығыс елдерімен (Алжир, Египет, Ирак, Ливия, Сирия, Йемен) қарым-қатынасы деколонизация идеяларын қолдауға негізделген және аймақтың дамушы елдерінің инфрақұрылымдық жобаларына КСРО-ның кең қатысуымен анықталған. Әскери ынтымақтастыққа елеулі көңіл бөлінді.

1967 жылдан бастап суық соғыс кезеңінде Жерорта теңіз театрында жауынгерлік міндеттерді шешу үшін және, атап айтқанда, әскери сарапшылардың пікірінше, АҚШ-тың 6-шы флотының осы аудандағы кемелері тарапынан КСРО-ға қарсы ядролық соққы көрсетуге тойтарыс беруге арналған КСРО Әскери-теңіз флотының 5-ші жедел эскадрасы орналастырылды. 1977 жылы эскадра өзінің сыртқы саяси бағдарын кеңестіктен батыстыққа ауыстырған негізгі орналасуын Египет порттарынан (Александрияда, Порт-Саида және т.б.) сириялық Тартус қаласына ауыстыруға мәжбүр болды, ол бұған дейін (1971 ж. бастап) Жерорта теңізіндегі кеңестік ЭТФ іс-қимылдарын материалдық-техникалық қамтамасыз ету пункті және 5-ші эскадраның кемелеріне арналған жөндеу базасы ретінде қолданылды.

Ресей суық соғыс аяқталғаннан кейін әлемнің басқа бөліктеріндегі сияқты Жерорта теңізіндегі қатысуын азайтты. 1992 жылы 31 желтоқсанда Жерорта теңізінің әскери флотилиясы таратылды, ал қазіргі уақытта алыс шет елдердегі жалғыз ресейлік әскери объект болып табылатын Тартустағы материалдық-техникалық қамтамасыз ету пункті РФ-да қалды. Пайда болған саяси вакуум АҚШ пен кейбір одақтастық еуропалық мемлекеттерге Жерорта теңізінде өз ықпалының аясын кеңейтуге мүмкіндік берді. Осылайша, АҚШ - тың 6-шы флоты Жерорта теңізі мен Атлантиканың іргелес сулары-жауапкершілігі аймағынан кетіп қана қоймай, сонымен қатар Африканың жағалауын (Гвинея шығанағын) қосып, өз әрекеттерінің географиясын да кеңейтті. Бұл американдық әскери стратегтерімен Жерорта теңізін

"америкалық қуатты" Еуразиялық және африкалық хартлендтерге таратуды қамтамасыз ететін плацдарма ретінде қарастыруға сәйкес болды.

Бірақ 2000 жылдары Ресей жоғалған ұстанымдарын қалпына келтіруге дайын екенін көрсете бастады. Бұл ниет 2005 жылғы аймақтағы бірқатар негізгі мемлекеттерге барған Ресей Федерациясының Президенті В.Путиннің мәлімдемесі және қадамдарымен дәлелденді. 2007 жылдан бастап ресейлік флот өздерінің алға қойған мақсаттарын орындайтын кішігірім ресей флоты бар Жерорта теңізін қоса алғанда, мұхиттың әр түрлі аудандарында тұрақты қатысуын қалпына келтірді. Сол жылы РФ ӘТФ бас қолбасшысы, флот адмиралы В. Масорин Севастопольде ресейлік флоттың Жерорта теңізінде тұрақты негізде болу қажеттілігін жариялады. Бас қолбасшы оңтүстік-батыс стратегиялық бағытта Ресейдің форпосты деп Қара теңіз флотын атады және "Атлант мұхитына дейін Қара теңіз және Жерорта теңіз аймақтарына тарайтын флоттың операциялық аймағы Еуропа, Азия және Африканың түйіскен жерінде... және мұнда Ресей ӘТФ тұрақты болуы қалпына келтірілуі тиіс" деп мәлімдеді.

Сириядағы соғыс күшейе келе, Ресей Жерорта теңізіндегі флоттың көлемін бірте-бірте ұлғайтып, Шығыс Жерорта теңізін патрульдеуді бастады. Осындай іс-әрекеттерді негіздеп, РФ Қорғаныс министрі С. Шойгу 2013 жылдың ақпан айында Қара теңіз флотилиясына барған кезде Жерорта теңізінен шыққан ресейлік ұлттық мүдделерге елеулі қауіп-қатерлерді, сондай-ақ "араб көктемінің" басталуымен аймақтың маңыздылығы бірнеше есе артқанын көрсетті. Кейінірек, Қорғаныс және қорғаныс өнеркәсібі министрлігінің басшылары алдында 2013 жылғы 11 наурызда сөйлеген сөзінде министр Севастопольде орналасқан Қара теңіз ресейлік флотының алдында және "флот тұрақты негізде болатын Жерорта теңізі аймағында" жауынгерлік міндеттер қойылғанын атап өтті. Әзірше, Жерорта теңізі флотын құру туралы мәселе жоспарда қалып отыр және аймақта 2013 жылдың маусым айында РФ ВМФ жедел байланысы ғана қалыптасты, бұл аймақта туындаған халықаралық қауіпсіздік сынтетеуріндеріне (қақтығыстар және т.б.) уақтылы ден қою қажеттілігімен, сондай-ақ ресейлік кеме қатынасын қорғау қажеттілігімен байланысты болды. Ресей әскери тарихшысы А. Широкопад осыған байланысты теңіз қарақшылығы, шетелдік кемелердің шабуылы - не терроризммен күресу сылтауымен немесе экологиялық қауіпсіздікті сақтау үшін (ал іс жүзінде басқа мемлекеттердің теңіз кеңістігіндегі қызметті шектеу мақсатында), теңіз блокадасы және ХХІ ғасырда қорғалмайтын сауда кемелері, мұнай танкерлері, теңіз түбіндегі мұнай құбырлары, шельфтегі мұнай және газ әзірлемелері және т.б. сыртқы кедергілерге оңай ұшырайды.

Жерорта теңізіндегі ресейлік қатысудың мәні Ресейдің ерекше алаңдаушылығын туғызатын сириялық қақтығыстың ушығуына қарай да өсті. Ливияда ресейлік бұрынғы серіктес М. Кадафидің режимі құлағаннан кейін Ресей осы елде 4 млрд. доллар сомасына қару - жарақ келісім-шарттарын жоғалтты, және 2011 жылдың наурыз айында Сирияда басталған үкіметке қарсы сөз сөйлеулердің қатысушылары қол жеткізгілері келетін, Президент Б. Асад биліктен шеттетілген жағдайдағы Сирияда осы мәселенің қайталануынан қорқады. Бірақ Ресейдің Сирияға стратегиялық қызығушылығы басқа факторларға байланысты:

- саяси, өйткені Сирия - Таяу Шығыстағы Ресейдің ұзақмерзімді және дәстүрлі одақтасы және Мәскеу аймақтағы саясатты жүзеге асыру кезінде жиі Дамаскке сенім артады;

- экономикалық, өйткені Сирия - ресейлік тауарлардың салыстырмалы түрде кең таралған нарығы; Сириядағы азаматтық соғыс пайда болғанға дейін бұл Таяу Шығыс мемлекеті ресейлік инфрақұрылымдық жобаларға тартымды болды және кейбір дереккөздер бойынша ресейлік компаниялар 2009 жылдан бері Сирияға 20 миллиардтан астам доллар инвестиция салған;

- гуманитарлық, өйткені Сирияда 100 мыңға жуық ресейлік азамат өмір сүрді, сонымен бірге Сирияның зайырлы режимі христиандарға діни сенім бостандығына кепілдік берді;

- әскери, өйткені Сирияның Тартус порты аймақтағы ресейдің әскери қатысуы үшін маңызды; Сирия ресейлік қару-жарақтың бұрынғы сатып алушысы болып табылады және бұл тауар саудасы 2000 жылдан бастап айтарлықтай өсті (СИПРИ деректері бойынша, 2007

жылдан 2012 жылға дейін Ресей үлесіне Сирия үкіметі сатып алған қару-жарақтың 78% - ы тиесілі);

➤ халықаралық-дипломатиялық, өйткені Ресей Дамаскіге дипломатиялық (және материалдық) қолдау көрсетіп отыр, себебі ол қазіргі уақытта Ислам мемлекетінен және басқа да террористік ұйымдардан жихадшылардың таралуын тоқтатуға қабілетті негізгі күш болып қалады.

Сирия бойынша өз ұстанымын өзгертпей, Ресей Башар Асад режимін құлатуға қатысатын бірқатар мемлекеттермен (Түркия, Израиль, Сауд Арабиясы) қарым-қатынасты бір мезгілде дамытады. Бірақ Ресейдің Батыспен қарым-қатынасы сириялық мәселені шешудің әр түрлі тәсілдеріне байланысты, әсіресе Мәскеу 2014 жылғы Қырым референдумының қорытындысын мойындағаннан кейін айтарлықтай нашарлады. Бұл түбекке - Ресеймен қосылуға, "туған айлаққа оралуға", ал Ресейге - Севастопольдегі өзінің маңызды әскери-теңіз форпостын сақтауға мүмкіндік берді. Түбекті бақылауға ие болу, бір жағынан, Қара теңіз аймағына әрдайым достық көңіл - күйдегі елдердің қол жетімділігіне шектеу жасауға мүмкіндік берді, ал екінші жағынан-стратегиялық маңызды және Ресей үшін Жерорта теңізінің аудандарына ерекше қызығушылық танытатындардың жақындауын жеңілдетуге мүмкіндік берді. Осыған байланысты, Ресейдің өзінің экономикалық және саяси мүдделерін іске асыруға қосымша мүмкіндіктер ашатын Қара теңіздегі қиындықтарды бақылайтын және Еуропа мен Азия арасындағы көпір болып табылатын Түркиямен ынтымақтастықты нығайтуға айрықша мән берілді және әлі де беріледі.

Ресей прагматизмді және аймақтағы барлық күштермен тарихи байланыстарды сақтауға ұмтылысты басшылыққа алады. Бірақ аймақтағы геосаяси ойынның басқа қатысушыларынан артықшылығы Ресей - Таяу Шығыс энергоресурстарын жеткізуге тәуелді емес және отаршылдық өткенімен Франция мен Ұлыбританияға қарағанда отаршылдыққа байланысты емес БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің жалғыз тұрақты мүшесі. Сондай-ақ оның белсенді радикалды және лаңкестік күштер мен ұйымдардың зорлық-зомбылық құрбандары болып табылатын шығыс христиандарының қорғаушысы ретіндегі рөлі Ресейдің пайдасына негізделеді. Ресей, осылайша, Жерорта теңізі аймағында өзгермелі геосаяси жағдайға сәйкес келетін жаңа мәртебе алуға үміттенеді.

Жерорта теңізіндегі РФ сыртқы саясатының негізгі басымдылығы көпжақты қауіпсіздікті қолдау мәселелері болып қала бермек, ал аймақтағы тудың демонстрациясы өзінің экономикалық және саяси мүдделерін қорғау үшін Ресейге қажет.

➤ Ресейдің аймаққа деген назарын аударудың тағы бір себебі - Мәскеудің радикалды исламизмнің тез таралуы мен терроризмді интернационализациялау, Сирия мен Иракта кең аумақты иемденген Исламдық мемлекеттің жандануы және халықаралық қауіпсіздікке елеулі қатер төнгендігі туралы алаңдаушылығымен айқындалады.

➤ Ресей ірі әскери-теңіз державасы ретінде Жерорта теңізіне өзінің қатысуымен осы аймақта Жерорта теңізі мемлекеттері алдында тұрған халықаралық мәселелерге қызығушылықтың күшеюін көрсете отырып, мәртебелік міндеттерді шешуге ұмтылады. Олармен ең кең ауқымды мәселелер бойынша ынтымақтастық Ресейдің көп орталықты және әділ әлем құру бойынша күш-жігерін неғұрлым тиімді етеді. Бұл міндет қазіргі уақытта Ресей мен АҚШ-тың және бүкіл еуроатлантикалық қоғамдастығымен қарым-қатынастардың украиналық оқиғалардан күрт салқындатылған салдарынан айтарлықтай күрделі болып отыр. Бірақ прагматизм туралы ойлар - қазіргі заманғы ең қауіпті қауіптердің бірі - ислам терроризміне қарсы тұру үшін Батыс елдерін Ресеймен ынтымақтасуға және Сириядағы дағдарысты және Жерорта теңізіндегі басқа да қанды қақтығыстарды тоқтату үшін басқа әрекеттер жасауға итермелеуі мүмкін.